

DE OPGRAVING BIJ DE LATIJNSE SCHOOL (3)

middeleeuws aardewerk

door Jan Timmers

Aardewerk was vroeger en is ook nu nog voor een belangrijk deel het middel bij uitstek om opgegraven objecten te dateren. De reden hiervan zal zijn dat het een dateringsmethode is die geen hoge technische kennis vereist zoals bij de radiokoolstofmethode of de pollenanalyse en die ook nog (mede juist daardoor) relatief goedkoop is. Met behulp van gevonden aardewerk kan men objecten en aardlagen dateren omdat elke periode in het verleden zijn eigen aardewerkvormen kende. De vormveranderingen kunnen het gevolg zijn van een wens tot doelmatigheid of een technische vernieuwing in de pottenbakkerij; vormveranderingen onder invloed van mode, stijl of smaak komen eveneens voor. Als die veranderingen in de loop van de tijd eenmaal bekend zijn, dan kunnen nieuwe vondsten eenvoudig gedateerd worden door ze met de bekende aardewerkvondsten te vergelijken.

Van het aardewerk dat in de loop der tijden in Nederland werd gebruikt is inmiddels het een en ander bekend, met name van het aardewerk uit de prehistorie, de Romeinse tijd en de Middeleeuwen. Omdat de archeologen tot voor kort niet zo geïnteresseerd waren in de perioden daarna is er van het aardewerk van ná circa 1500 relatief weinig bekend. Dat is natuurlijk jammer voor wat betreft het opgegraven aardewerk bij de latijnse school, omdat het merendeel van ná de Middeleeuwen is. Het is echter wel de reden dat dit artikel alleen iets zegt over het Middeleeuwse materiaal.

In de late middeleeuwen komen twee soorten pottenbakkerijen voor. Op de eerste plaats is dat de kleine, individuele ambachtsman die alleen lokaal produceerde en die voor het ruwe

keukengerei zorgde, dat bij betrekkelijk lage temperatuur (900°C) kon worden gebakken. Aanvankelijk zijn dat kogelpotten met een verdikte naar buiten staande halsopening, uit de hand gevormd. Later komen veel meer verschillende aardewerkvormen voor, op de draaischijf vervaardigd en blauwgrijs van kleur. Deze kleur werd veroorzaakt door het smorend bakproces, dat er zorg voor moest dragen dat de potten min of meer waterdicht werden. In de loop van de 14de eeuw gaan de lokale pottenbakkers glazuur gebruiken om het poreuze aardewerk waterdicht te maken. Het is dan niet meer nodig het aardewerk te smoren en het wordt dan rood van kleur. Dit rode aardewerk verdringt vanaf die tijd het blauwgrijze aardewerk.

Naast deze eenvoudige bedrijfjes bestonden er "fabriekjes" die steeds hogere baktemperaturen konden bereiken en daardoor hoogwaardiger en verfijnder aardewerk bakten. Deze grotere productiecentra liggen voornamelijk in het Rijnland en het Maasdal. Ook in Gemert, en niet alleen bij de latijnse school, werden aardewerkscherven aangetroffen die afkomstig zijn van een van deze pottenbakkersfabrieken. De verschillende aardewerktypen uit de 12de t/m de 14de eeuw die werden aangetroffen zullen in het kort worden besproken:

1. Pingsdorf-aardewerk, genoemd naar de Duitse plaats Pingsdorf. Het is voornamelijk 11de en 12de eeuws aardewerk, enigszins ruwwandig en zandgeel van kleur. Het is vaak te herkennen aan de rood tot rood-bruine verfstrepen die voornamelijk op de schouder van de potten werden aangebracht.
2. Paffrath-aardewerk, afkomstig uit Paffrath, een plaats ten oosten van Keulen. Met de hand gevormd aardewerk uit de 12de eeuw, blauw gesmoord oppervlak, soms metallisch blauw van kleur. Het baksel is grijswit en erg schilferig van structuur.
3. Andenne-aardewerk, afkomstig uit het Belgische Maasdal, is geel-wit van kleur, fijn van structuur en gladwandiger dan Pingsdorf-waar. Typerend is de gele loodglazuur die plaatselijk op de schouder werd aangebracht. Andenne-aardewerk werd geproduceerd gedurende de 12de en 13de eeuw.
4. Elmpt-aardewerk is grijs van kleur en dikwandig. De pottenbakkers uit Elmpt waren gespecialiseerd in grote voorraadpotten die vaak op de schouder een versiering hadden in de vorm van vingerindrukken. Het werd geproduceerd in de 13de en 14de eeuw.

5. Siegburg-steengoed. Steengoed is een type aardewerk wat gebakken wordt bij hoge temperatuur (tot ca. 1200°C.) zodat het baksel zo dicht wordt dat het geen water doorlaat (vergelijk de Keulse potten, die zijn ook van steengoed). Het vroegste steengoed dateert uit de 13de eeuw en is dan nog vrij ruwandig. Voor het bakken werd het gedompeld in ijzerhoudend slib zodat een zogenaamde ijzerengobe ontstond, die bruin van kleur is. Pas later (14de eeuw) ontstaat het typische Siegburgsteengoed, wat grijs van kleur is en gladwandig. Soms is het aan de buitenkant lichtrood gevamd (1).

Behalve de hiergenoemde centra bestonden er natuurlijk nog meer, bijv. de pottenbakkerijen in de Zuid-Limburgse plaatsen Brunssum en Schinveld. Van deze pottenbakkerscentra werd geen aardewerk aangetroffen bij de latijnse school in tegenstelling tot andere plaatsen in Gemert.

Het overgrote deel van de aardewerkscherven die bij de Latijnse school werden aangetroffen dateert niet uit de Middeleeuwen, maar uit perioden daarna. Het is hoofdzakelijk rood aardewerk. Een gedeelte ervan is versierd met gele slib, meestal in een spiraalvormige lijn uitgegoten over de binnenkant van de kommen en borden m.b.v. een zogenaamde ringeloor. Dit soort aardewerk wordt behalve slibwerk daarom ook wel ringeloren aardewerk genoemd. Overigens werd de binnenkant van het vaatwerk in het algemeen nog voorzien van een laag loodglazuur om het aardewerk waterdicht te maken. Soms werd er plaatselijk koperglazuur aangebracht wat een groene kleur geeft. Dit slibwerk komt voor vanaf het eind van de 15de tot in de 18de eeuw. Een preciezere datering is meestal niet te geven.

Behalve het rode aardewerk al of niet met slibversiering komt na de middeleeuwen ook nog het steengoed voor. Dit werd steeds geïmporteerd uit het Rijnland en werd hoofdzakelijk gebruikt voor drinkgerei. Over dit Duitse steengoed is veel meer bekend dan over het rode aardewerk en het is dan ook veel beter te dateren. Op enkele uitzonderingen na is het materiaal van ná de middeleeuwen echter nog niet nader bestudeerd, zodat dit artikel beperkt blijft tot het middeleeuwse aardewerk.

Wanneer hoeveelheden aardewerk vergeleken worden, moeten we eigenlijk het oorspronkelijke aantal potten, schalen, kommen, etc. met elkaar vergelijken. Het grootste gedeelte van het aardewerk dat bij een opgraving wordt aangetroffen is echter

Op de met stippellijnen aangegeven plaats werd in de zomer van 1980 "opgegraven".

niet meer heel en meestal wordt zelfs maar een klein gedeelte van het oorspronkelijke vaatwerk in de vorm van scherven teruggevonden. Om toch hoeveelheden met elkaar te kunnen vergelijken werd al het aardewerk gewogen omdat, bij gebrek aan beter, het gewicht van het aangetroffen aardewerk een redelijke maat voor de oorspronkelijke hoeveelheid lijkt. Alle getallen in de tabellen bij dit artikel zijn daarom gewichtspercentages.

In tabel 1 is te zien hoe het aangetroffen Middeleeuwse aardewerk verdeeld is over de verschillende eeuwen. Hierbij dient opgemerkt te worden dat een aantal scherven niet nader

	gewichts- procenten
12de eeuw	8
13de eeuw	30
14de eeuw	36
15de eeuw	26

tabel 1. Verdeling van
het aardewerk per eeuw.

hele 12de eeuw. De geringe hoeveelheid 12de eeuws aardewerk t.o.v. dat uit de 13de en 14de eeuw geeft echter duidelijk aan dat bewoning gedurende de hele 12de eeuw is uitgesloten. Gezien de percentages in tabel 1 en met name de geringe stijging van de 13de naar de 14de eeuw lijkt de bewoning van het terrein omstreeks 1170 te zijn begonnen. Het is op grond hiervan voor de hand liggend om alle Pingsdorfscherven in de 12de eeuw te dateren (2).

Verder is het opvallend dat de hoeveelheid materiaal uit de 15de eeuw minder is dan uit de voorgaande eeuwen. Dit kan wijzen op een minder intensieve of minder luxueuze bewoning; het is eventueel mogelijk dat de bewoning in de 15de eeuw (tijdelijk) ten einde kwam. Wanneer we de lotgevallen van het hoge huis van Diederik van Gemert in de 15de eeuw nader bekijken vallen een aantal gebeurtenissen op. Na een lang slepende ruzie met de Duitse Orde moet Diederik in 1366 zijn hoge huis in leen afstaan. Na zijn dood omstreeks 1390 zetten zijn kinderen de strijd voort, maar moeten een voor een in de Duitse Orde hun meerdere erkennen. Tot ongeveer 1475 bewoont een van Gemert het hoge huis. Wie eventueel daarna het hoge huis bewoonde is vrij onduidelijk; het is wel opvallend dat in de schepenprotocollen van Gemert tot 1485 sprake is van "...tgoet dat wijlen Dierk van Gemert plach toe te behoren...". Als het huis al bewoond was, was het op zijn minst onduidelijk wie precies de eigenaar van het gebouw was. Een minder intensieve bewoning aan het eind van de 15de eeuw wordt door de schriftelijke bronnen dus zeker niet tegengesproken (3).

Er is echter ook een geheel andere, zuiver archeologische reden aan te geven waarom 15de eeuws aardewerk minder wordt aangetroffen. Zoals boven al gezegd werd, is er over het

gedateerd kon worden dan bijv. 12de of 13de eeuw (bijv. het Andenne-aardewerk). In die gevallen werd de helft bij het 12de eeuwse aardewerk geteld en de andere helft bij het 13de eeuwse. Een uitzondering hierop vormen een aantal Pingsdorfscherven die in de 11de of 12de eeuw gedateerd kunnen worden. De aanwezigheid van 11de eeuws materiaal suggereert bewoning van het terrein gedurende de

aardewerk van omstreeks 1500 en daarna relatief weinig bekend. Het is niet uitgesloten dat een hoeveelheid aardewerk, die in werkelijkheid 15de eeuws is, niet als zodanig herkend is en in latere perioden gedateerd werd.

	12de eeuw	13de eeuw	14de eeuw	15de eeuw	totaal
Pingsdorf	50				4
Paffrath	33				3
Andenne	6	2			1
Elmpt		53	22		24
blauwgrijs	11	33	34	21	29
steengoed		12	11	15	11
rood aardewerk			33	64	29

tabel 2. Het voorkomen van de verschillende typen aardewerk per eeuw. De getallen zijn percentages.

In tabel 2 is aangegeven in welke eeuw(en) de verschillende typen aardewerk, die in het voorgaande besproken werden, voorkwamen en welk gedeelte van het totale aardewerkpakket ze uitmaakten. In de 12de eeuw is het Pingsdorf-aardewerk verreweg het belangrijkste. Daarnaast spelen het Paffrath-aardewerk een aanzienlijke rol. Blijkbaar waren de contacten met het Duitse Rijngebied veel intensiever dan die met het Maasdal, waar het Andenne-aardewerk vandaan komt (4).

In de 13de eeuw is de rol van het Pingsdorf en Paffrath aardewerk overgenomen door de Elmpt waar en het lokaal geproduceerde blauwgrijs, terwijl voor het drinkgerei steengoed wordt geïmporteerd. In de 14de eeuw begint het belang van de Elmpt waar af te nemen ten gunste van het rode aardewerk; een ontwikkeling die in de 15de eeuw nog doorzet. Dan wordt ook de fractie blauwgrijs minder. In de 16de eeuw wordt nog nauwelijks blauwgrijs aangetroffen.

Het gevonden middeleeuwse schervenmateriaal was van dien aard dat van een reconstructie van het vaatwerk geen sprake kon zijn. Een aantal randfragmenten bood echter wel voldoende informatie om een gedeelte van het oorspronkelijke geheel te tekenen (zie fig. 1). Het betreft hier zes vrij grote schalen of kommen van blauwgrijs aardewerk. De diameter varieert

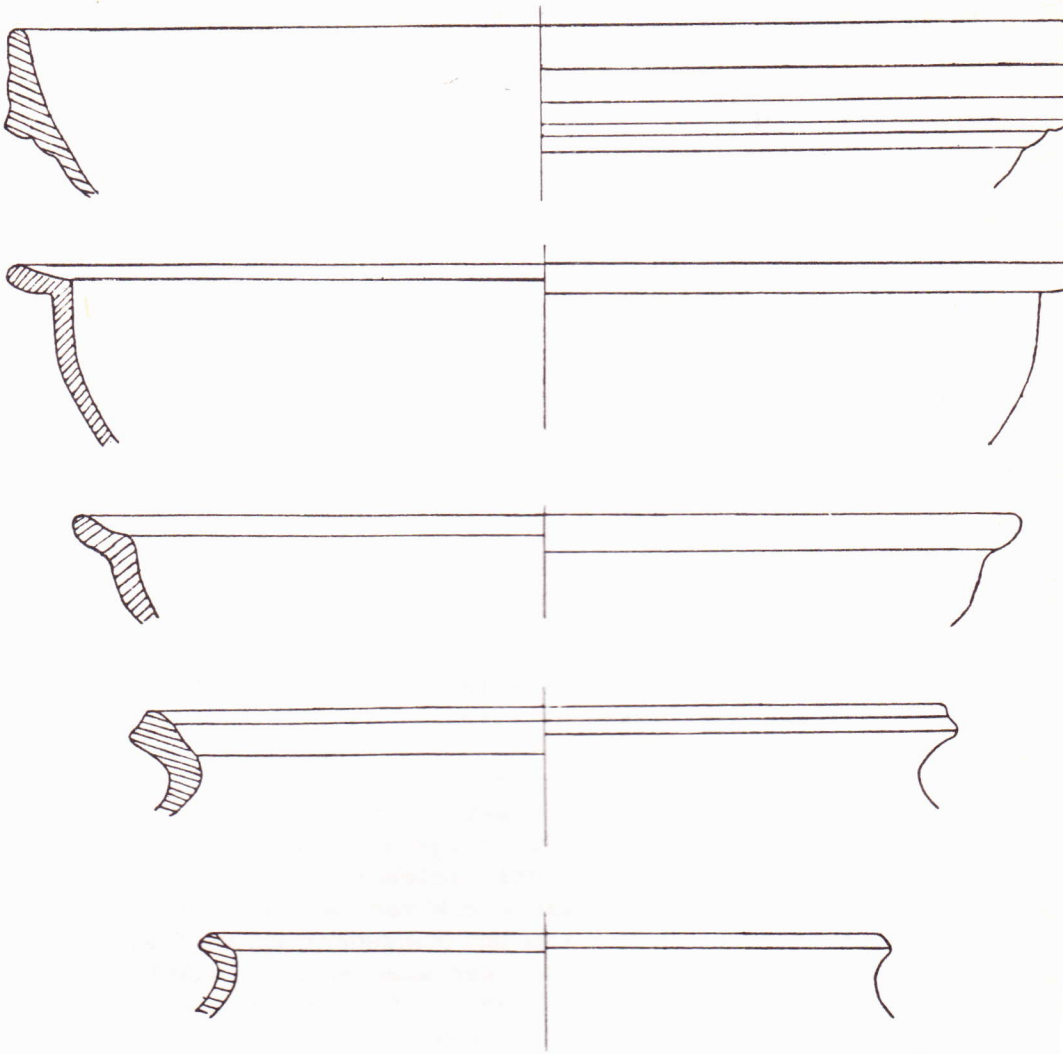

fig. 1 randprofielen van blauwgrijze kommen of schalen.
 schaal 1:2 $\frac{1}{4}$

van 32 cm bij de grootste tot 20 cm bij de kleinste. Alleen van de grootste (fig. 1 bovenaan) is tot nu toe een parallel in de literatuur aangetroffen. F. Theuws vermeld een aantal vergelijkbare profielen die allen uit de 14de en 15de eeuw dateren, maar ook allemaal vervaardigd werden in rood aarde-

werk en niet in blauwgrijs (5). Het komt echter vaker voor dat bepaalde aardewerkvormen zowel in blauwgrijs als in rood voorkomen, althans in de 14de en 15de eeuw (6). Tenslotte moet er nog op gewezen worden dat slechts een erg klein stuk van de totale oppervlakte binnen de grachten bekeken is (7). In het bovenstaande is er vanuit gegaan dat de zo verkregen geringe informatie toch een representatief beeld geeft. De getrokken conclusies zullen wel met enige voorzichtigheid gehanteerd dienen te worden (8).

NOTEN:

- (1) De gegevens zijn voornamelijk uit:
 - J.G.N. Renaud, Middeleeuwse ceramiek, Enige hoofdlijnen uit de ontwikkeling in Nederland. Den Haag 1976.
 - L. Louwe Kooymans en P. Stuart, Prehistorie en vroegste geschiedenis van ons land. Den Haag 1974.
- (2) H. Janssen acht het alleen op grond van de kleur van het baksel en de beschildering waarschijnlijk dat alle Pingsdorfscherven uit de 12de eeuw dateren.
- (3) Voor de historische gegevens zie: Ad Otten, Het "hooghuis" van Diederik van Gemert, Gemerts Heem, jrg. 21, 1979 nr. 3, blz. 67. In G.H. 1981, nr. 4, suggereert Wiro van Heugten dat het hooghuis in 1479 zelfs verwoest zou zijn.
- (4) Volgens H. Janssen is het aangetroffen Pingsdorf afkomstig uit het Duits gebied en niet uit de ovens van Schinveld of Brunssum, die in de 12de eeuw ook Pingsdorf produceerden.
- (5) F. Theuws, Laat-middeleeuws aardewerk van de Lage Berkt (gemeente Bergeyk) in: Brabantse Oudheden, bijdrage tot de studie van het Brabants Heem deel XVI pag. 202 en figuur 2.1.
- (6) A. Bruyn, Pottersvuren langs de Vecht, Rotterdam Papers III, 1979 maakt melding van diverse aardewerkvormen uit Utrecht die zowel in rood als blauwgrijs voorkomen.
- (7) zie voor de situering van de proefsleuf: J. Timmers, De opgraving bij de Latijnse school, Gemerts Heem, jrg. 23, 1981, nr. 1 blz. 12.
- (8) Dank is verschuldigd aan de provinciaal archeoloog drs. Verwers en de stadsarcheoloog van 's-Hertogenbosch drs. H. Janssen die de tijd namen het aardewerk te bekijken en zeer nuttige informatie daarover verschafften.

